

Prästens dilemma

Avsikten med detta paper är att utifrån dels ett konsekvensetiskt perspektiv, dels ett pliktetiskt, behandla dilemmat med prästen som under ett själavårdssamtal med en medarbetare blir varse att hon har förgripit sig på en konfirmand och dessutom befarar att hon skulle kunna komma att begå nya övergrepp. Det moraliska problemet ligger i att det för präster gäller absolut tystnadsplikt, vilket betyder att inget av det som ägt rum i ett själavårdssamtal får föras vidare, oavsett omständigheter.

Av: Urban Sylvan, teol. stud.

Den *handling* jag kommer att koncentrera mitt resonemang på är prästens handling då han antingen håller på tystnadsplikten eller bryter mot den, d v s är tyst med vad han har fått reda på eller yppar detta för någon utomstående (exempelvis polis eller socialtjänst). Det är inte övergreppet i sig och de moraliska aspekter man kan lägga på det som är föremål för diskussion i detta paper.

Enligt konsekventialismen beror en handling moraliska status enbart på dess konsekvenser. I vårt fall blir det alltså intressant att titta på vilka konsekvenserna blir i fallet om prästen håller på tystnadsplikten eller om han väljer att bryta mot den. För konsekventialisten har det faktum att vi här brottas med ett problem innehållande en plikt (tystnadsplikten) ingen relevans.¹

Vi leker med tanken att vår präst är etisk egoist² och som sådan menar att människan bör handla egoistiskt³. Prästen skulle då kunna hävda att det som är mest gynnsamt för honom är att låta saken bero och inte göra något väsen av att kollegan har begått ett övergrepp. Prästen slipper merarbete i form av myndighetssamtal och ytterligare samtal med konfirmanden, föräldrar, medarbetare och domkapitlet. Det är alltså mest gynnsamt och därmed moraliskt riktigt att hålla fast vid tystnadsplikten. Som etisk egoist skulle även ett brott mot tystnadsplikten kunna hävdas som moraliskt riktigt om det i stället är det alternativet som gynnar prästen bäst; exempelvis om konsekvensen dras ut ytterligare: Ponera att konfirmandens föräldrar

uppdagar det inträffade och anmäler det till polisen. Då får prästen, utöver nyss nämnda telefonsamtal, ytterligare jobb att stå i, kanske till och med hantera massmedia och – värst av allt – stå med skammen av att inte själv ha tagit tag i problemet.

Som etisk egoist har man inga skyldigheter gentemot andra vilket kan te sig problematiskt om man inte omfattar denna etiska position. Den enda måttstock som finns är ens eget välbefinnande i varje given situation. Den etiska egoisten kommer att uppfattas som en vindflöjel utan några som helst allmänna moraliska riktmärken. Utilitaristen, som också är en konsekvensetiker, hade kommit runt det problemet tack vare sin fokus på att det finns andra att ta hänsyn till utöver sig själv. Det är till och med så att ”varje persons lycka räknas lika mycket”⁴. Hade prästen varit utilitarist hade frågan i stället för *vad ger mig de bästa konsekvenserna?*, varit *hur ser jag till så att det blir så bra konsekvenser som möjligt för så många som möjligt?*

Vår präst står nu inför utmaningen att som *hedonist* ta ställning till om han ska hålla på tystnadsplikten eller inte. För hedonisten handlar det om att den faktiska konsekvensen, för att vara moraliskt riktigt, skall generera så mycket välbehag som möjligt. Välbehaget ställs mot den mängd smärta som genereras.⁵ Det ser här ut att handla om en tämligen enkel matematisk beräkning för att fastställa mängden lycka i förhållande till mängden smärta som genereras för de inblandade beroende på vilket beslut prästen fattar. Eftersom välbehaget och smärtan dessutom är känslor blir saken dock mer komplicerad: Vem avgör vilken känsla som är bra respektive

¹ Rachels & Rachels, s. 134

² Bara tanken blir ju lätt absurd!

³ Rachels & Rachels, s. 81. Etisk egoism stipulerar *bör* och skall inte förväxlas med psykologisk egoism som utgår från att egoismen är ontologisk.

⁴ Rachels & Rachels, s. 131

⁵ Rachels & Rachels, s. 132

dålig? En person kan uppleva välbehag genom att begå en handling mot en annan person som den andra upplever som smärta. Ett övergrepp av sexuell natur, precis som i det dilemma som prästen står inför, torde vara ett bra exempel på detta. Om prästen, efter att ha tagit beslut om att följa sin tystnadsplikt, skall kunna veta om det var moraliskt riktigt måste han i princip ta reda på hur många av de inblandade personerna som upplevde välbehag respektive smärta. Detta eftersom det är den faktiska konsekvensen som är avgörande.⁶

De flesta utilitarister har idag övergivit den hedonistiska varianten av utilitarismen beroende bl.a. på den kritik som riktats emot den i form av, som jag kort berört ovan, svårigheten i att kvantifiera vad som är intrinsiskt gott och ont. En variant av utilitarismen, *preferensutilitarismen*, har gjort det något enklare genom att inte, som hedonisterna, utgå från den faktiska lyckan/smärtan, utan i stället basera sitt resonemang på de inblandades preferenser, d v s önskningsar.⁷ Skulle då prästen kunna hävda att det är moraliskt rätt att hålla fast vid tystnadsplikten enligt preferensutilitarismen? Kan motsatsen hävdas? Som jag ser det kommer prästen att ha stora svårigheter att hävda det moraliskt riktiga i den absoluta tystnadsplikten eftersom mängden olycka och smärta kommer att vara större än den önskade lyckan. Det är, som jag bedömer det, endast förövaren som kommer att få sina preferenser tillgodosedda. I vårt dilemma har vi också att ta hänsyn till att prästens medarbetare säger sig kunna komma att utföra fler övergrepp i framtiden varför mängden smärta dessutom kommer att öka.

Men har inte plikten, det handlar ju om tystnads*plikt*, någon som helst betydelse? Nej, inte enligt konsekventialisterna. För dem är det endast konsekvenserna som är avgörande för huruvida en handling är moraliskt riktig eller förkastlig.⁸ Men till skillnad från såväl etiska egoister som de olika varianterna av utilitarism – som alla hävdar nyttan⁹ eller konsekvensen – hade pliktetikern i stället hävdade att det finns

absoluta moralregler som måttstock för om en handling är moraliskt riktig eller förkastlig. Filosofen Kant (1724-1804) hävdade detta och lutade sig mot att det precis som i ickemoralisk betydelse finns ett *bör* (ett hypotetiskt imperativ som blir möjligt tack vare människans önskningsar) så finns det även avseende moralen ett *bör* (ett kategoriskt imperativ som grundar sig i människans förnuft)¹⁰. Prästen hade här haft ett till synes enkelt beslut att fatta för att handla moraliskt riktigt, nämligen att följa tystnadsplikten. Att inte bryta det löftet är direkt hänförligt till de absoluta moralreglerna. Enligt detta synsätt har konsekvenserna – oavsett vilka de blir – ingen betydelse för huruvida handlingen är moraliskt riktig eller inte. Prästen har följt sin plikt och därmed handlat moraliskt riktigt. Elizabeth Anscombe motiverade detta genom att ”man inte ska frestas av rädsla för eller förhoppningar om konsekvenserna”.¹¹

Nu är det, menar jag, inte fullt så enkelt. Ser vi till Kant igen och hans kategoriska imperativ, som i en lydelse ser ut så att du bara ska ”[h]andla [...] efter den maxim genom vilken du tillika kan vilja att den blir en allmän lag”¹². Det innebär att du handlar moraliskt riktigt bara om du samtidigt kan acceptera den handling du begår/det beslut du tar som allmän lag, d v s att du vill att alla andra hade gjort samma sak eller tagit samma beslut i motsvarande situation. Problemet med detta, som jag ser det, är att beslutet om vad som är moraliskt riktigt åter igen har lagts i händerna på subjektet. Prästen, som genom att följa tystnadsplikten handlade moraliskt riktigt, kan nu med hjälp av Kants kategoriska imperativ hävda att han handlar moraliskt då han bryter mot tystnadsplikten. Förutsatt att han accepterar att alla andra präster gör det i motsvarande situation.

Ett annat problem, visserligen utanför vårt dilemma men ändå värt att nämna, som skulle kunna uppstå är om prästen, baserat på en uppfattning om absoluta moralregler, håller på tystnadsplikten och i ett senare skede ställs inför faktum att övergreppet ändå har blivit känt av sociala myndigheter och då får frågan om han kände till förhållandena. Att inte bryta

⁶ Rachels & Rachels, s. 131

⁷ Rachels & Rachels, s. 133

⁸ Rachels & Rachels, s. 131

⁹ Nyttan heter på latin utilitas – därav utilitarism.

Rachels & Rachels, s. 117

¹⁰ Rachels & Rachels, s. 152-153

¹¹ Rachels & Rachels, s. 152

¹² Rachels & Rachels, s. 153

mot givna löften är alltså en absolut moralregel, men det är också maximen du skall icke ljuga. Rachels och Rachels tar i sin bok upp just detta problem med konflikter mellan olika regler och menar att moralregler inte kan vara absoluta.¹³ En konflikt av detta slag skulle kunna lämna prästen med tesen ”gör det rätta” och därmed ytterligare ställa honom ensam i sitt beslut. Rachels & Rachels menar också att en sådan utsaga är allt för allmän och egentligen inte säger någonting.¹⁴ Detta implicerar i sin tur att den individ som går till bikt eller söker själavård aldrig kan vara säker på att prästen inte sprider vidare det som sägs under samtalet vilket är själva grunden för existensen av tystnadsplikten. Moralen blir här fullständigt godtycklig och, precis som i fallet med den etiska egoisten ovan, blir det omöjligt att hålla någon form av förutsägbarhet vilket jag menar bör ses som ett grundkrav i en normativ etik.

En omständighet som jag ännu inte har berört är att den tystnadsplikt prästen omfattas av är absolut och att han vid brott mot den riskerar att klandras av den egna organisationen och kanske till och med bli av med sin anställning. Detta faktum förstärker incitamentet att hålla fast vid plikten, förutsatt prästen är exempelvis etisk egoist eller pliktetiker. Samtidigt och om prästen är utilitarist djupnar det moraliska dilemman ytterligare då han riskerar att gynna sig själv på bekostnad av andra, bara för att behålla jobbet. För att ytterligare komplicera situationen vill jag lyfta frågan om hur en feministisk etiker hade sett på saken? Den feministiska etiken är ju också normativ¹⁵, och den vill belysa och förändra en världsbild präglad av män och som har mannen och det manliga som norm.¹⁶ I vårt dilemma stipulerades att kollegan som förgripit sig på en konfirmand är kvinna. Självt har jag i mitt resonemang antagit att prästen är man. Hur hade en feministisk etiker resonerat om detta? Hade prästen som man haft lättare att bryta mot tystnadsplikten eftersom förövaren var kvinna och som sådan avvikit från normen inte bara för det faktum att hon hade förgripit sig

på en minderårig utan för att hon var kvinna? Hade prästen som man i större utsträckning velat se kvinnan straffas än en kollega och förövare hade varit man? Enligt en vanlig feministisk hållning hade prästen som man i högre utsträckning hållit sin manlige kollega om ryggen jämfört med om kollegan var kvinna som ett utslag av att behålla kvinnan i underordning.¹⁷

Prästens dilemma är lika klassiskt som svårt. Det torde finnas de som till och med skulle vilja göra jämförelser med vad Jonathan Glover skriver om åskådare under nazismens era; människor som såg och visste, men inget gjorde.¹⁸ Men det är i föreliggande dilemma lätt att glida från kärnfrågan till det fruktansvärda som ligger i själva förgripandet. Kärnfrågan är, menar jag, om huruvida det skall finnas en instans dit man som individ kan vända sig för att finna stöd och frid i frågor som är större än och ligger bortom mänskliga konstruktioner som juridik. Om man tycker det måste man också omfattas av ett bejakande av förutsägbarheten i att det som där sägs, det stannar där. Jag menar att *värdet av tystnadsplikten är större än risken för att kanske få vetskap om förkastliga förhållanden eftersom det finns en möjlighet att adressera förhållandet*.¹⁹

Dilemman är inte bara ett moraliskt dilemma för prästen. Jag skulle avslutningsvis vilja flytta fokus till medarbetaren utifrån att även hennes agerande kan problematiseras ur ett moralfilosofiskt perspektiv just med tanke på att hon gör det valet att berätta för prästen att hon har begått ett övergrepp. Var hennes intention att delta i ett själavårdssamtal och i det erkänna sin olagliga handling? Ville hon därigenom utnyttja det faktum att prästen har tystnadsplikt samtidigt som hon själv faktiskt har erkänt sin handling? Och kanske till och med gå därifrån med orden *Du är förlåten* klingande i öronen.

¹³ Rachels & Rachels, s. 157

¹⁴ Rachels & Rachels, s. 158-159

¹⁵ Jasdotters Samuelsson & Gustafsson Lundberg & Borg, s. 116

¹⁶ Jasdotters Samuelsson & Gustafsson Lundberg & Borg, s. 116

¹⁷ Jasdotters Samuelsson & Gustafsson Lundberg & Borg, s. 118

¹⁸ Glover, s. 407

¹⁹ Urbans princip ;) på tal om att humor är ett av Lunds universitets ledord

Litteratur- och källförteckning

Glover Jonathan (2004) Åskådare. I Ahlenius Henrik (red.) *Vad är moraliskt rätt? Texter i normativ etik i urval*. Stockholm: Thales

Rachels James & Rachels Stuart (2010) *Rätt och fel. Introduktion till moralfilosofi*. 2:a uppl. Lund: Studentlitteratur AB

Jansdotter Samuelsson Maria & Gustafsson Lundberg Johanna & Borg Annika (2011) *Kön teologi & etik, en introduktion*. Lund: Studentlitteratur AB